

VATAŠČIN PÉTER

Jelenkori migrációs trendek és áramlások Délkelet-Európa területén

Aligha tűnik kétségesnek, hogy napjainkban a migrációkutatások rendkívüli fellendülésének lehetünk tanúi, különös tekintettel a kényszermigráció jelenségére. A 2015-ben kicsúcsosodó migrációs, ill. migrációpolitikai válság nyomán Európa-szerte tematikus konferenciákról szerezhetnek tudomást az érdeklődők, folyamatosan szaporodik a publikációk száma, új kutatási projektek és együttműködések indultak el. Megfelelő a tudománytörténeti pillanat tehát ahhoz, hogy a társadalommal foglalkozó tudományok kutatói – akik a zágrábi konferencia esetében a szociológia, kulturális antropológia, politológia, demográfia, statisztika és társadalomföldrajz területéről érkeztek – összegezzék, vagy legalábbis megosszák egymás között eddigi tudásukat, meglátásaikat, amely Délkelet-Európában mind a múlt, mind a jelen szempontjából fontos feladat. A balkáni térség története eleve rendkívül mozgalmas a népességmozgások tekintetében, napjainkban pedig a menedékkeresők és irreguláris migránsok egyik legfőbb Európába vezető útvonala is erre halad át. Minden adott volt tehát a horvát fővárosban 2016. november 10. és 11-én tartott konferenciához, amelyet a Zágrábi Egyetem Etnológia és Kulturális Antropológia Tanszéke szervezett együtt az ugyancsak a Száva-parti városban székelő Migráció és Etnikai Tanulmányok Intézetével. Kilenc szekcióban összesen 37 előadás hangzott el angol nyelven 51 előadó részvételével. Érdekes adalék, hogy a kutatók származási helye alapján világosan kitűnt, hogy a balkáni országok jelenségeit – habár a felhívás valóban nemzetközi volt – a régióbeli szakemberek vizsgálják leginkább, ennek megfelelően a résztvevők több mint fele Horvátországból, Szlovéniából és Szerbiából érkezett. Megkockáztatható, hogy a térség ugyan rendkívüli nemzetközi jelentőséggel bír a migrációs folyamatok tekintetében, a lokális jelenségekkel mégis inkább még csak kivételesen foglalkoznak Európa más részéből érkező kutatók.

A nyitószekció megkerülhetetlen elméleti kérdésekről szólt mind a kvantitatív, mind a kvalitatív kutatások tükrében, és sokkal inkább a problémák vázolója került előtérbe, míg – egyelőre – kevesebb szó esett a lehetséges kiutakról. SIMONA KUTI (Zágráb) és SAŠA BOŽIĆ (Zadar) párosa a transznacionális migráció innovatívabb és pontosabb fogalmi megragadásáról értekezett. Nézetük szerint a „transznacionális társadalmi terek” terminussal lehetne visszatérni a jelenség egyöntetű és világos kutatásához, mivel az elmúlt másfél évtizedben túlságosan széttartóvá váltak a vizsgálatok során alkalmazott elméleti keretek. SANJA ČUKUT KRILIĆ, DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR, SIMONA ZAVRATNIK (mindannyian Ljubljana) a migrációs statisztikák nemzetközi összehasonlításának problematikáját bontották ki számos érzékletes példán keresztül, rámutatva arra, hogy a statisztikai mintavételek különbségei mélyen az adott ország és migrációs folyamat sajátosságai-

ban gyökereznek, amelyek viszont roppant módon megnehezítik a nemzetközi migráció összehasonlító statisztikai vizsgálatát. MAJA POVREZANOVIĆ FRYKMAN (Malmö) képviselte elsőként a kulturális antropológiai/etnológiai szempontot, hogyan a „agyelszívás/agszerzés” egyszerű értelmezési dimenzióján túllépve egy sokkal holisztikusabb értelmezési keretben tett javaslatot a magasan képzett munkaerő országok közti mozgásának interpretálására. Meglátása szerint számos szociokulturális, politikai és egyéni mozzanat az, amelyet nem látunk még tisztán ebben a kérdéskörben, és ezzel kapcsolatban a „jólétre” (well-being), illetve a személyes migrációs tapasztalatra való szorosabb fókuszot szorgalmazott.

Az ezt követő szekciók először a 2015-ben kezdődő válság helyi aspektusaira összpontosítottak, sokszor erőteljes módon kritizálva több ország menekült- és migrációpolitikai lépéseit. LUCIE BACON (Poitiers–Marseille–Szarajevó) és MORGANE DUJMOVIĆ (Marseille–Zágráb) a társadalomföldrajz és a kulturális antropológia határmezsgyéjén mozgó érdekesítő, a szerb–horvát államhatáron folytatott terepmunka alapján kritikai felhangokkal beszéltek az ún. „migrációs korridorról”, amely alatt a hatósági ellenőrzési törekvés megtestesülését látták. Empirikus anyagukban ezt a „hivatalos” erőfeszítést szembesítették alanyaik tapasztalataival és elképzeléseivel – gyakorlatilag a formális-informális értelmezési dimenzió mentén –, amelyeket a migráció biztonságközpontú kezelésével szembeni ellenállásként jellemeztek. DUŠKO PETROVIĆ (Zágráb) ehhez a témához önkéntelenül is kapcsolódva, és szintén antropológiai – a Slavonski Brodban található gyűjtőtáborban végzett – terepmunkára alapozva beszélt arról, amit ő „speciális humanitárius térnek” nevezett. Ez az ő – az előbbihez hasonlóan ugyancsak kritikai indíttatású – meglátásában egy teljes ellenőrzésre törekvő tér, amelyben az állami hatalom az országterületen létrehozott „láthatatlan térnek” köszönhetően „proto-totalitáriusként” jellemezte. Az aktuális krízis afrikai és ázsiai származású csoportjaira közvetve vagy közvetlenül vonatkozó előadások mellett LJUPKA MANDIĆ (Újvidék) volt az, aki egy Szerbián kívül kevésbé látható, Belgrád számára viszont számos külpolitikai gondot okozó problémakörre fókuszált: az nyugat-európai országokban menedékkérelmet kérő, majd azokból visszatoloncolt romák esetére. Empirikus szociológiai anyagából arra a megállapításra jutott, hogy a roma adatközlők rövid külföldi tartózkodásuk esetében sem tudtak lényegesen változtatni periférikus társadalmi helyzetükön, ami a migrációpolitikai mechanizmusokkal szembeni kiszolgáltatottságukat illeti – a társadalmi kirekesztettségük strukturális háttere mindvégig változatlan volt.

Közhelyszámba megy, hogy Európán belül a második világhéget követően a délszláv háborúk jártak a legnagyobb néptömegeket megmozgató erővel, így elkerülhetetlen volt, hogy a konferencián ne legyen szó erről a témáról is. Érdekes megjegyezni, hogy országonként és tudományonként meglehetősen nagy eltérések mutatkoznak abban, hogy mit és mennyit tudunk erről a folyamatról akár a konfliktusok idejét, akár jelenkor kihatásait tekintve. Az első ilyen indíttatású szekció a sarajevói Foundation for Women’s Empowerment Bosnia and Hercegovina nevű szervezet Szerbiában, Boszniában és Koszovón végzett kétéves kutatása volt, amelyet a projektben részt vevő öt kutató mutatott be. Vizsgálódásuk fókuszát azokra a nőkre – pontosabban azok életvezetési stratégiáira és személyes tapasztalataira – irányították, akik a háborúk miatt elhagyni kényszerültek a lakhelyeiket. LJILJANA ĐAJIĆ (Belgrád) szolgáltatta az első esettanulmányt egy olyan szerémségi faluból, amelyben nagyrészt horvátországi és bosz-

niai menekültek telepedtek le. E csoporton belül a nők szerepét kutatta, megállapítva, hogy szüntelenül „mások” elvárásainak, illetve patriarchális mintáknak kell megfelelniük. A meggyőző módon előadott empirikus anyagból az is kiderült, hogy ezeket a körülményeket tovább bonyolítják a háborús migráció mindmáig tartó pszichológiai hatásai, ezért a kutatások és segítségnyújtások során külön figyelmet kéne szentelni a nők sajátos helyzetére. Mindehhez hasznos módon kapcsolódott ANELA HASANAGIĆ (Szarajevó) 230-as mintát felölelő boszniai, több kvantitatív módszert ötvöző kutatása, amelynek az egyik figyelemre méltó tanulsága az volt, hogy a háború és az új életkörülmények nyomása ellenére, ők saját magukat mégis mentális egészségesnek tartják, a leginkább kockázatonvelő tényezők pedig azok, ha valaki nő, illetve „országban belül a lakhelyét elhagyni kényszerülő személy” (‘nternally displaced person).

A bevándorlók integrációja témakörben javarészt a horvátországi gyakorlatokról volt szó. DRAGAN BAGIĆ (Zágráb) és MARKO VALENTA (Trondheim) a 2011-es horvát népszámlálás adatait használva arra keresték a választ, hogy mekkora a különbség a Horvátországban élő, a népesség több mint 13%-át kitevő, és túlnyomó részben horvát nemzetiségű bevándorlók, valamint az ország allochton lakossága között. Az adatsorok szerint ugyan vannak szembetűnőbb különbségek a két csoport között (pl. az immigránsoknál kissé magasabb a munkanélküliségi arány), de ezek nem jeleznek mély szakadékokat, ami még nem jelenti azt, hogy a különböző vizsgálódások ne kezelhetnék a bevándorlókat valamilyen értelemben különálló népességként. JADRANKA ĐORĐEVIĆ CRNOBRNJA (Belgrád) egy kevésbé ismert balkáni népcsoport, az eredetileg Koszovó délnyugati részén élő muszlim, ugyanakkor délszláv nyelvet beszélő goranik szerbiai integrációjáról értekezett. Az előadó a főként Belgrádban élő etnikai csoport új környezetéhez való alkalmazkodásáról adott egy általános képet, rávilágítva például a nők alkalmazkodási stratégiáinak generációi közti különbségeire.

A második napot négy szekció töltötte ki, amelyek tematikusan némiképp vegyesebb képet nyújtottak. Az első előadások között szerepelt DUNJA POLETI ČOŠIĆ (Belgrád) kvantitatív szociológiai kutatása, amely történeti visszatekintés terén is meggyőzően mutatta, hogy ugyan a nemi különbségek mérséklődtek a nemzetközi migráció esetében, a nők ezen a téren általánosságban azonban még mindig kevésbé mobilak, mint a férfiak, jóllehet a belföldi lakhelyváltoztatás esetében nem szembesülnek komolyabb akadályokkal.

MARTA STOJIĆ MITROVIĆ (Belgrád) prezentációja volt az egyik, amely a második napon a jelenbeli migrációs válságról értekezett, mégpedig alapos elméleti igényességgel. A kutató jól láthatóan folyamatosan monitorozza a menedékkeresőkről és irreguláris migránsokról szóló közbeszédet, és egyebek mellett arra hívta fel a figyelmet, hogy az európai emberek nemzetisége és szakmaisága esetenként mintegy természetes módon magának követeli a domináns valóságértelmezést. „Szisztematikus erőszakként” jellemezte ezt a jelenséget, amely jól érezhetően nagyban akadályozza a mindenkori migrációs problémák kezelését. A rövid időkeretek miatt Mitrović inkább csak az elméleti megállapítások pontos kifejtésére törekedett, nem volt ideje mélyebb empirikus megfigyelések bemutatására, noha ez semmivel sem csökkentette meglátásainak fontosságát.

Az állampolgárság kérdéskörében MINA HRISTOVA (Szófia) kutatása egészen különleges példát jelenthet az egyszerűsített honosítással foglalkozó magyar kutatók számára, ugyanis azt vizsgálta, hogy a bolgár állampolgársághoz etnikai alapon jutó macedónok

mire használják az új uniós útlevelüket. Mint kiderült, elsősorban a nyugat-európai munkavállalás és a Macedóniából való végleges elköltözés a fő céljuk úgy, hogy közben pragmatikus módon a hivatalos procedúra során számos módon hitet tesznek bolgárságuk mellett. Ezek a példák mindenképpen jó párhuzamként szolgálhatnak a kárpátaljai és vajdasági kettős állampolgárok megélhetési és migrációs stratégiáival való összehasonlításban.

Nem maradtak említés nélkül a horvát emigránsok, és ennek köszönhetően a nyugat-európai munkavállalás kérdése sem, amelyekről PETRA KELEMEN (Zágráb) mutatott be egy narratívák elemzésére épülő németországi esettanulmányt. A horvát antropológus az adatközlők általános elképzeléseit ragadta meg a „normális” és a „beteljesítő” életről Németország és Horvátország értelmezései közti különbségek és feszültségek segítségével. E kutatás példáján keresztül mindenképpen fel kell vetni a regionális összehasonlító tanulmányok szükségességét, hiszen akár magyarországi, akár szlovákiai kutatók számára – lévén a Nyugat-Európába irányuló migráció ezekben az országokban is kardinális téma – is fontos referenciapontok lehetnek.

Az egyik utolsó előadóként JASNA ČAPO (Zágráb) olyan horvátországi bevándorlók esetét mutatta be, akik javarészt párkapcsolati okok miatt telepedtek le Zágrábban. Habár számbeli arányukat tekintve ezek az emberek gyakorlatilag láthatatlanok, társadalmi súlyuk pedig alig van, Zágrábhoz való viszonyuk, valamint a társadalmi valóságról alkotott képük mégis hasznos adalékokkal szolgál a magányosan vagy kis csoportokban alkalmazkodó migránsok kérdéskörében. A bemutatott anyag valójában nem szolt másról, mint a sztereotípiák és a narratívák rendszeréről, ami nem tűnik első pillantásra különleges törekvésnek, azonban a antropológia és az etnológia mikrokutatásainak mindig van egy életközeli aspektusa, amely ebben az esetben is jól megmutatkozott.

Összességében egy rendkívül sokoldalú konferenciáról számolhatunk be, amely számos módon gondolatébresztő is volt. Az előadások, valamint a minden szekciót követő viták alapján talán két lényeges tanulságot mindenképpen érdemes kiemelni. Először is nyilvánvaló, hogy számos alapfogalmat és definíciót újra kell gondolni köszönhetően elsősorban annak a fogalmi bizonytalanságnak és harcnak, amely a közvéleményben övezi a „menekült” és „migráns” kifejezéseket. Másfelől nélkülözhetetlen a különböző migrációfajták alulnézetének jobb és mélyebb, az antropológiai és néprajzi terepmunkákra épülő kutatása, különösen a kényszermigráció esetében, pontosan megragadva a menedékkeresők és irreguláris migránsok szempontjait, elképzeléseit. A konferencia anyagának egy része hozzáférhetővé válik majd az érdeklődők számára, ugyanis 2017 folyamán egy angol nyelvű tanulmánykötet kiadását tervezik a szervezők.